

respectievelijk vicevoorzitter en secretaris van was. Hij deed als Kamerlid deze werkzaamheden erbij, wat in de jaren vijftig niet ongebruikelijk was. Zonder blikken of blozen sprak hij in de Kamer als bestuurder van de СВТВ. Het was niet zozeer een zaak van pet verwisselen, Biesheuvel droeg soms drie petten tegelijk. Geheel onomstreden was zijn optreden niet. Zijn eigen partijleider Jelle Zijlstra keurde het af.

Eenmaal minister geworden was het afgelopen met de directe belangenbehartiging. Biesheuvel kwam tegenover de landbouworganisaties te staan: 'dat was in het begin wel even wennen. De ene week een verhoging van de melkprijs vragen en hem daarna zelf vaststellen; dat zijn twee uiteenlopende bezigheden'. (p. 250). De conflicten volgden, de verhoudingen werden koel. Biesheuvel kwam klem te zitten tussen de wensen van de landbouworganisaties en de strikte begrotingsdiscipline.

Na de consensus van de verzuiling kwam de polarisatie en de meerdere petten verdwenen uit het zicht. Achter de Kamerschermen werd de lobby voortgezet. Over hoe dat in zijn werk ging hult dit boek zich in stilzwijgen. Dat is een gemiste kans. Hannie van Leeuwen (1926), Koos Andriessen (1928) en Louw de Graaf (1930) hadden specifiek op het thema van het boek geïnterviewd kunnen worden. Met name over Andriessen, die door het blad *De Tijd* vanwege zijn vele commissariaten in 1989 uitgeroepen werd tot de machtigste man van Nederland, moet meer te melden zijn dat een citaat van hemzelf: 'maar *macht*, nee, *macht* heb ik natuurlijk niet'. (p. 303). De drie geportretteerden zullen met genoeg deze brave, bijna hagiografische schetsen gelezen hebben, die aan het thema van het boek weinig bijdragen.

De bundel geeft geen duidelijk inzicht in de relatie tussen het maatschappelijk middenveld en de politiek, maar dat was in deze opzet ook niet te verwachten. Het boek laat aan de hand van de verschillende portretten wel fraai de spanning tussen beide zien. Het boeiende en de kracht van de bundel is dat door de verschillende biografische invalshoeken een zeer gevarieerd licht geworpen wordt op het uitgangspunt. Van de Amsterdamse aannemer-burgemeester Willem van der Vlugt, via de boerenpopulist Anthonie Colijn tot aan de beroepsbestuurder De Graaf laat deze bundel toch vooral zien hoe sterk in dat bovengenoemd spanningsveld het persoonlijke element een rol speelt.

Arno Bornebroek

Onafhankelijk historicus

Cas Wouters, *Informalisering. Manieren en emoties sinds 1890* (Amsterdam: Bert Bakker, 2008) 388 p. ISBN 978-90-351-3289.

In dit boek presenteert socioloog Cas Wouters (1943) een brede interpretatie van de richting waarin 'het civilisatieproces' zich in de twintigste eeuw in het Westen heeft ontwikkeld. Het boek draagt daarmee sterk het stempel van de Amsterdamse school van Sociologie die de zogeheten figuratiesociologie met civilisatietheorie van Norbert Elias (1897-1990) vanaf de jaren zestig in het sociaalwetenschappelijk debat introduceerde. Wouters, later werkzaam in Utrecht, heeft zijn hele professionele leven gewijd aan de toepassing, aanvulling en verfijning van Elias' theorie. Daarin ligt tegelijkertijd de kracht en de zwakheid van dit boek.

Uitgangspunt van het boek is dat de veranderende omgangsvormen tussen sociale groepen zoals Wouters die uit manieren- en etiquetteboeken meent te kunnen

afleiden, ons niet alleen informeren over de machtsbalans tussen gevestigden en buitenstaanders maar ook over de onderliggende sociale gevoeligheden en collectief gevormde persoonlijkheidsstructuren. In de twintigste eeuw zijn deze omgangsvormen in westerse samenlevingen (behalve Nederland worden Duitsland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten besproken en vergeleken) beduidend losser geworden – een proces waarvoor Wouters het begrip ‘informalisering’ gemunt heeft. Volgens Wouters impliceren deze lossere, meer informele omgangsvormen niet dat er minder eisen worden gesteld aan de zelfbeheersing in het sociale verkeer. Integendeel, de op het oog authentiekere en ‘natuurlijker’ omgangsvormen vergen juist een hoger collectief niveau van zelfbeheersing want het betreft een beheerst loslaten van emotieregulering – een ‘controlled decontrolling of emotional controls’ om met Elias te spreken – die zich in elk land weer op een andere manier manifesteert. Dit is echter alleen mogelijk in (delen van) samenlevingen waar het civilisatieproces zover gevorderd is en de zelfbeheersing in de omgang met anderen zozeer geïnternaliseerd, dat het versoepelen van externe normen niet tot een totaal verlies van beheersing en sociale chaos leidt.

Wouters vergelijkt dit proces met de wijze waarop kinderen eerst moeten leren hun emoties te beheersen voordat ze later kunnen leren deze op beheerste wijze te uiten. Hoewel deze vergelijking op het eerste gezicht verhelderend werkt, vallen er wel vraagtekens te stellen bij dit denken in ontwikkelingsfasen voor samenlevingen dat herinnert aan de speculatieve geschiedfilosofie van Spengler. In een spannend laatste hoofdstuk blijkt Wouters nogal ver te gaan in de Freudiaanse wijze waarop hij sociale en collectieve psychische processen met elkaar verbindt. Hier presenteert hij drie verschillende persoonlijkheidstypen die elkaar als dominante persoonlijkheidsstructuur in het westen in de tijd zouden zijn opgevolgd en die ieder een verschillende verhouding tussen het ‘id’, ‘ego’ en ‘superego’ zouden kennen, inclusief verschillen in het beheersen van gevoelens als seksuele aantrekking, vriendschap, boosheid, groepstrots, sociale smetvrees, statusangst, schaamte-angst, zelf-angst, instant-intimiteit en instant-vijandschap. Inderdaad, Wouters schrikt niet terug voor de introductie van neologismen. Momenteel zouden we in het westen in een overgangsfase zitten naar een nieuw emotie-regiem waarin (na een periode van onderdrukking van ongeveer een eeuw) weer opnieuw doch beheerst uiting kan worden gegeven aan gevoelens die gerelateerd zijn aan sociale superioriteit en inferioriteit zoals trots en schaamte, woede en angst, zelfverheffing en jaloezie.

De grote motor achter al deze ontwikkelingen zijn volgens Wouters de veranderende sociale verhoudingen geweest, ondersteund door de overgang van autoritaire naar minder autoritaire staatsvormen, met op de achtergrond een rol voor economische ontwikkelingen. Het gaat telkens om de dynamiek tussen ‘gevestigde coterieën’ en zich emanciperende groepen (zakenmensen, arbeiders, vrouwen, jongeren, etnische en religieuze minderheden) die in een proces van sociale integratie toegang weten te krijgen tot de sociaal-politieke elite die zich vervolgens weer met nieuwe dwingende omgangscodes probeert af te sluiten voor de volgende sociale groep die aan de poort klopt. De subtiliteit van die omgangscodes hangt sterk af van de sociaalpsychologische ontwikkelingsfase van de desbetreffende maatschappij dan wel klasse, die weer samenhangt met de machtsbalans tussen de verschillende groepen en de staatsvorm waaronder men leeft. In deze moderne tijd van mondialisering geven deze verschillen tevens spanningen tussen westerse samenlevingen en niet-westerse samenlevingen die nog niet toe zijn aan de deregulering van emoties zoals die zich in het Westen

manifesteert en deze soms met geweld afwijzen. Terwijl Wouters hier raakt aan wat hij noemt 'het taboe op het bespreken van fasen in sociale en psychische processen' (p. 328) – een taboe dat hij probeert te slechten – vormen deze laatste hoofdstukken het meest vernieuwende deel van zijn boek dat mijn denken het meeste prikkelde.

In deze samenvatting heb ik het jargon proberen te vermijden dat wel zeer dominant in Wouters' boek aanwezig is en het bij tijd en wijle onleesbaar dreigt te maken. Ook de vele herhalingen stellen het doorzettingsvermogen van de lezer op de proef en maken het boek veel omvangrijker dan in principe nodig was geweest. Op andere plaatsen had ik juist graag een uitgebreider, en vooral historisch beter onderbouwd betoog gezien, bijvoorbeeld daar waar Wouters de latere Nederlandse habitus bij ontstentenis van een hofcultuur rechtstreeks verbindt met de wijze waarop de hoge heren in de zeventiende-eeuwse Staten-Generaal met elkaar tot besluiten kwamen (p. 216). Mogelijk is het territoriumdrift die mij hier parten speelt, maar op meerdere plaatsen vind ik het problematisch dat Wouters zijn historische kennis soms meer op publicaties van sociale wetenschappers dan op die van historici lijkt te baseren, zoals hij ook bij het bespreken van niet-westerse samenlevingen geen antropologische literatuur aanhaalt. Het zorgt ervoor dat ik het historische beeld dat hij in snelle streken weet te schetsen vaak niet herken uit de literatuur waarmee ik bekend ben. Wouters is bepaald selectief geweest in zijn literatuuronderzoek: ook auteurs als Bourdieu en De Botton ontbreken in zijn literatuurlijst terwijl hij wel veelvuldig de begrippen 'habitus', 'cultureel kapitaal' en 'statusangst' hanteert. In *Informalisering. Manieren en emoties sinds 1890* presenteert Wouters met andere woorden zijn eigen netwerk van sociologen, zijn eigen theoretische raamwerk met kenmerkend jargon en zijn eigen favoriete historische bron – etiquetteboeken – waar hij verdergaande conclusies aan durft te verbinden dan doorgaans bij academici het geval is. Het resultaat is een interessante en tot nadenken stemmende studie die zich echter niet eenvoudig met ander historisch werk zal laten verbinden.

Dorothee Sturkenboom
Roosevelt Academy Middelburg en
Universiteit Utrecht

Eric Slot en Hans Moor, *Wibaut. Onderkoning van Amsterdam* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009) 280 p. ISBN 978-90-351-35239.

De sociaal-democraat Florentinus Marinus ('Floor') Wibaut (1859-1936) was een van de bekendste en invloedrijkste wethouders in de Nederlandse geschiedenis. Van 1907 tot 1931 was hij raadslid en wethouder in Amsterdam. Deze onge kroonde onderkoning kreeg dan ook snel de bijnaam 'Wibaut de Machtige'. Hij was zeer invloedrijk in de ontwikkeling van Amsterdam tot een proeftuin van de verzorgingsstaat.

Naar aanleiding van zijn geboorte, 150 jaar geleden in Vlissingen, vonden er gedurende 2009 diverse activiteiten plaats in het kader van het 'Wibautjaar' (www.150jaar-wibaut.nl). Billboards met kenmerkende uitspraken verschenen in het Amsterdamse straatbeeld: 'Van democratie niets dan goeds. Maar als tijdsbesparing is ze kennelijk niet bedoeld'. Tentoonstellingen vonden plaats, een wandelroute werd uitgestippeld en het populaire geschiedenisprogramma *Andere Tijden* zond een documentaire uit. Het Stadsarchief Amsterdam vormde het decor van de boekpresentatie 'Wibaut.